

Rocznik Slawistyczny, t. LXX, 2021

ISSN 0080-3588

DOI: 10.24425/rslaw.2021.138352

Євгенія Карпіловська*

Інститут української мови Національної академії наук України
Київ**Когнітивні та комунікативні перспективи дослідження
сучасної польської деривації**

Рец.: Krystyna Waszakowa, **Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim.** – Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2017. – 230 s.

Польська дериватологія, як і загалом слов'янська, не могла не відгукнутися на зміну наукових парадигм у мовознавстві наприкінці ХХ століття. Структурно-системний підхід до вивчення мови замінив її розгляд у когнітивно-функціональному вимірі. Останній передбачав перенесення центру ваги в дослідженнях з мови як самодостатньої сутності, як різновиду знакових систем, на мовні одиниці як результат процесів пізнання людиною світу та її комунікації з іншими мовцями.

Нова праця відомої дослідниці сучасного польського словотвору, професора Варшавського університету Кристини Вашакової становить беззаперечний доказ плідності когнітивно-комунікативної наукової парадигми для одержання якісно нової інформації про словотвірну деривацію, про її роль у пізнанні світу, у його концептуалізації та вербалізації, а також про місце і вагу словотвірних дериватів в обміні інформацією між носіями певної

* Ievgeniia Karpilovska, Doctor of Philology, Professor. Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>.

e-mail: karpilovska@gmail.com.

національної мови, у рецензованій книзі, польської мови кінця XX – початку XXI століття. Мету здійснюваного аналізу когнітивних і комунікативних аспектів словотворення у сучасній польській мові авторка вбачає у розв’язанні двох основних завдань: 1) «у з’ясуванні мисленнєвого механізму сприйняття навколишнього світу, втіленого у словотвірних дериватах»; 2) у «дослідженні динаміки словотвірної деривації у різних її проявах» (с. 10). Словотвірна деривація в її праці постає водночас як інструмент пізнання дійсності, формування нових поняттєвих структур та як засіб обміну концептуалізованими й вербалізованими знаннями про світ, його сприйняття та оцінку мовцем. Хоча проф. Вашакова у підзаголовку скромно визначила своє дослідження як «вибрані проблеми деривації у польській мові», у такому виборі вона охопила засадничі питання теорії і практики вивчення словотвірних дериватів як результатів пізнавальних і комунікаційних процесів.

Книга складається з 10 розділів, пов’язаних наскрізним завданням – показати роль словотворення в процесі сприйняття людиною світу та його номінування, а також визначити спектр функцій словотвірних дериватів в процесі комунікації. У *Введенні* до пропонованого дослідження авторка обґрунтувала мету та проблематику праці, окреслила її фактичну основу. Надзвичайно важливим є аналітичний огляд стану досліджень словотворення в польській лінгвістиці в рамках когнітивної парадигми у зіставленні з набутками слов’янської та англійської когнітивістики. Він має методологічне значення, оскільки, розмірковуючи над прийомами вивчення семантики словотвірних дериватів в когнітивному аспекті, дослідниця формує свій власний апарат її аналізу та інтерпретації.

Другий розділ учена присвятила огляду когнітивної граматики Р.Ленекера та когнітивно-дискурсивної моделі мови О.С. Кубрякової, що, на її переконання, найбільше прислужилися для вивчення передумов і чинників формування нових словотвірних структур як наслідків пізнання світу й обміну інформацією між мовцями. Вона виклала своє розуміння особливостей і переваг когнітивного підходу до вивчення словотвірної деривації. Наслідком процесу пізнання світу стає концептуалізація, або творення певної поняттєвої структури, втіленої у формальній і семантичній структурі словотвірного деривата. Таким чином, перцепція та концептуалізація становлять основні поняття в апараті когнітивної семантики. Ефективність моделі когнітивної семантики полягає в тому, що вона є природною, оскільки ґрунтується на пізнавальних здібностях людини. Ключову роль в процесі пізнання світу мають такі психологічні явища, як: 1) усталення, або рутинізація (автоматизація, формування навичок), 2) абстрагування, 3) порівняння та 4) інтегрування. При цьому, як слідом за Р. Ленекером наголошує проф. Вашакова, граматика та лексикон становлять континуум і цілком можуть бути описані як символічні структури, або

символічні одиниці мови. У термінах апарату когнітивної семантики вона розглядає процес формування значення деривата в його віднесенні до когнітивних доменів як ієрархізованих поняттєвих структур. Утім, досягнути пізнавальний потенціал деривата як мовного явища можна лише в його конкретному вживанні, в акті комунікації. Окремо способи формування семантики дериватів у цьому розділі розглянуто в рамках концепції інтегрування ментальних просторів та концептуальних амальгаматів Ж. Факоньє і М. Тернера. Творення так званих формальних амальгаматів на взір англ. *Mcjobs*, *dolphin-safe* або пол. *biurokratura*, *globoszima* авторка пов'язує з появою нових словотворчих формантів на зразок **-holic**, **-mat**, **-exit**, а отже, з розширенням ресурсів і способів словотвірної деривації.

Обговорення основних понять когнітивної семантики та процедур когнітивно-дискурсивного аналізу словотвірних структур логічно в наступному розділі підводить авторку до розгляду типів когнітивних процесів, віддзеркалених у словотвірних структурах. Спеціально в цій частині праці проаналізовано такі механізми формування семантики дериватів, як порівняння, творення образу, або, у термінах Р. Ленекера, конструювання сцени, виділення схем як спільних механізмів формування, зокрема, словотвірного значення «особа – виконавець дії» у новотворів на кшталт *debatant*, *reklamant* на тлі вже усталених у системі польської мови спільнокоренових словотвірних пар *debata* – *debatawać*, *reklama* – *reklamować*. У контексті чинників формування семантики новотворів дослідниця розглядає процеси категоризації та конкретизації певних понять, їхньої сполучуваності у семантичній структурі дериватів різного типу.

У фокусі уваги авторки в наступному розділі – поняття словотвірної похідності, одне із засадничих у теорії словотвірної деривації. Тут проф. Вашакова, як і в попередніх розділах своєї праці, докладно аналізує трактування цього явища, сформовані в межах структурної наукової парадигми і представлені в розправах провідних польських дериватологів другої половини ХХ ст. – Р. Гжегорчикової, Я. Пузиніни, М. Бродовської-Гоновської, М. Скаржинського та інших. У викладі авторка як синоніми вживає поняття словотвірної похідності та словотвірної мотивації. Утім, зауважу, що дослідники слов'янської деривації вже звертали увагу на несумірність цих явищ. Зокрема, М. Докуліл збіг формального і семантичного виведення деривата з твірної одиниці називав фундацією на відміну від мотивації, що полягала, на його думку, в семантичному зв'язку між твірним та похідним словом, не підкріпленому зв'язком формальним (Dokulil 1962: 11). Я. Пузиніна у зв'язку з цим наголошувала на можливому незбігу процесів кодування та декодування семантики словотвірних дериватів (Puzynina 1967). Як можна висувати з наступного аналізу когнітивної та комунікативної функцій словотвірної мотивації на прикладі деривата *domofon*, і для авторки словотвірна похідність становить лише пункт відліку

в конструюванні семантики похідного слова. Вагу мотивації як суми знань про світ, закладеної у твірній основі спільнокоренових дериватів, продемонстровано на прикладі okazіональних новотворів від власних імен відомих політиків типу *tuskizm*, *tuskowizna*. На мій погляд, саме когнітивно-комунікативний аналіз переконливо доводить різну роль похідності та мотивації як чинників становлення семантики словотвірних дериватів. Щодо цього, проф. Вашакова підкреслює значення контексту в реалізації словотвірної структури з певним прагматичним потенціалом, з певною інтенцією мовця, ґрунтованою на його ідеологічних, світоглядних та культурно-освітніх поглядах. Як яскравий приклад динаміки словотвірних процесів, виявом яких стають зміни в семантиці певного деривата, вона наводить композит *studniówka*, уживаний у сучасних польських публіцистичних текстах з різним експресивно-оцінним ореолом.

Цілком закономірно в п'ятому розділі своєї праці вчена від аналізу окремих когнітивних і комунікативних аспектів семантики словотвірних дериватів переходить до їхнього розгляду як наслідків акту номінації нової когнітивної структури, вербалізації нового концептуалізованого знання. Дослідниця підкреслює роль перцепції та концептуалізації в актах номінації, а отже, залежність семантики певного деривата від позиції відправника й одержувача інформації у процесі комунікації. Здатність людини до творення назв понять вона, слідом за О.С. Кубряковою, трактує як номінаційну активність мовця, підкреслюючи креативний, діяльнісний аспект цього процесу. Механізми концептуалізації знання про явища довкілля, на думку вченої, яскраво виявляють деривати з метафоричним значенням, створені внаслідок уподібнення одних сутностей (об'єктів, дій з ними чи їхніх ознак) до інших. Чинники, ресурси та способи постання таких дериватів докладно обговорено на прикладі переносних значень слів різних частин мови: *chirurgiczny*, *ślimak*, *mongolizacja*, *masakryczny*. Авторка, при цьому, розглядає семантику дериватів у пов'язанні з так званими концептуальними мережами, тобто у парадигматичних та синтагматичних відношеннях з іншими мовними одиницями на позначення близьких понять. Зокрема, на прикладі синонімів *krematorium*, *spalarnia*, *spopielarnia* у цій частині викладу унаявлено різні напрямки профілювання спільного для них поняття «знищення залишків істот за допомогою вогню». Авторка звертає увагу на вибудування гіперо-гіпонімічних відношень між цими назвами, а також на їхню різну активність у комунікації. На підставі евфемізації деривата *spopielarnia* вона прогнозує, що з часом саме він досягне «найвищого ступеня усталення в польській мові» (с. 109).

Упродовж всієї своєї праці проф. Вашакова проблеми формування семантики деривата як одиниці системи мови тісно пов'язує з проблемами його функціонування в тексті, з його місцем і роллю в актах комунікації. Наступний розділ книжки і висвітлює словотвірні структури в комунікаційній

перспективі, у взаємодії з іншими текстовими одиницями. Сприйняттю семантики дериватів у тексті, на думку вченої, насамперед сприяє системність регулярних (узуальних) утворень на відміну від асистемності нерегулярних (оказіональних) дериватів, іншими словами, ступінь відтворюваності дериватів з певною формально-семантичною структурою, типовість їх словотвірної мотивації. Учена на цій підставі виділила системні словотвірні інновації у сучасній польській мові, створені за аналогією з уже наявними дериватами. Асистемні словотвірні інновації непрогнозовані, оскільки виникають внаслідок порушення правил деривації, зокрема правил осново- і словоскладання. Як приклади таких новотворів, не передбачених словотвірною нормою сучасної польської мови, авторка розглядає різного типу контамінації на взір *haktywista* (з *hak[er+ak]tywista*). Дослідниця підкреслює ступневість словотвірної аналогії, її різну вагу в процесі витворення семантики деривата. Вона вбачає її в різному ступені відповідності дериватів первісному значенню моделі, за якою їх утворено. Як ілюстрацію проф. Вашакова подає оказіональні композити з першою основою-прізвищем *Tusk* та з регулярними словотворчими формантами – кінцевою основою **-mania** і суфіксами **-ownia** та **-isko**. Їхні експресивно-оцінні значення не передбачені категорійними значеннями словотворчих формантів, властивими останнім у нормі польської деривації. У зв'язку з цим авторка знову повертається до проблеми ролі мовних, а також культурних і ситуаційних контекстів у творенні та розумінні семантики дериватів.

Накопичення інновацій потребує систематизації, яка й унааявнює не лише відповідність таких новотворів чинним нормам деривації, а й виявляє зрушення в правилах творення словотвірних структур, нові ресурси й механізми словотвірної деривації, її динаміку. Комплекс проблем, пов'язаних із завданням вивчення підстав і можливостей систематизування нових словотвірних дериватів, з переорганізацією під впливом інновацій словотвірної системи сучасної польської мови та з перспективами формування нових норм словотвірної деривації проф. Вашакова розглянула в сьомому розділі книги. Обговорюючи підстави та способи організації дериватів в системні угруповання за ознаками їхніх форм, семантики або функціонування в тексті, вона звертається до здобутків лінгвосеміотики, лінгвософії, зокрема до теорії прототипів Е. Рош та теорії родинної спорідненості Л. Вітгенштейна. Не можу не відзначити як безперечний позитив обговорюваної праці залучення до когнітивно-комунікативного аналізу словотвірних дериватів напрацювань польської та англо-американської лінгвістики в галузі теорії та методології вивчення процесів їхнього творення. Авторка, зокрема, не протиставляє когнітивний підхід до аналізу словотворення підходу структуралістичному, а розглядає його як поглиблення й доповнення здобутків структурно-системного вивчення мови. У такій еволюції теорії та методології дериватологічних досліджень проф.

Вашакова і вбачає перспективність застосування когнітивного й комунікативного підходів.

За підставу систематизування словотвірних дериватів як результатів процесів пізнання та комунікації дослідниця обирає засадничі, прототипові поняттєві категорії, розрізняючи за ступенем відповідності їхнім значенням прототипові та периферійні словотвірні деривати. Першим, до яких авторка зарахувала деривати типу *domek*, властива повна формальна подільність і сумарність значення твірної основи та форманта. До других, на думку вченої, можна віднести всі інші типи дериватів, семантика яких не становить просту суму значень твірної основи та форманта, зокрема асоціативні деривати. Також у цьому розділі книги продемонстровано роль словотвірних схем і категорій у впорядкуванні одиниць словотвірної системи мови.

У наступних двох розділах проф. Вашакова зосередила свою увагу на провідних концепціях опису та інтерпретації слов'янської деривації, які на матеріалі польської мови випрацював В. Дорошевський, а на матеріалі чеської мови – М. Докуліл. Мета цього аналітичного огляду – з'ясувати точки перетину згаданих концепцій з моделями когнітивно-дискурсивного аналізу словотвірних дериватів, а також обґрунтування нових можливостей вивчення механізмів словотвірної номінації, які відкриває їхній розгляд у рамках когнітивно-комунікативної парадигми. Розгляд словотвірної концепції В. Дорошевського авторка починає з обговорення засадничої проблеми лінгвосеміотики, а саме: до чого відсилає мовний знак, зокрема словотвірний дериват – до самої реальності чи до поняття про неї. У своїх працях В. Дорошевський обґрунтував беззастережний зв'язок знака з об'єктами дійсності, однак зв'язок, опосередкований способом оформлення такого знання у мовному знаку. Виявляючи точки перетину думок ученого з когнітивними теоріями, проф. Вашакова, слідом за іншими дослідниками (Р. Гжегорчиковою та І. Новаковською-Кемпною) зауважує, що було б непорозумінням вважати В. Дорошевського когнітивістом чи предтечею когнітивізму (с. 171). Зближення його теорії з концепціями когнівістики вона слушно вбачає в зосередженні уваги В. Дорошевського на процесах формування словотвірних категорій як віддзеркалення категорій поняттєвих, процесів пізнання дійсності, ролі в цьому спільноти й окремого мовця. Підкреслено взаємодію значення деривата з його функціонуванням у тексті, у комунікації, яка зумовлює динамічний характер словотвірної семантики. Сприйняття й осмислення світу, асоціації, які явища довкілля викликають у свідомості мовця, сприяють активній дії аналогії у словотвірній номінації. За висновком проф. Вашаквої, «ренесанс» логічно-синтактичної концепції В. Дорошевського після років панування в дериватології структурної наукової парадигми доводить, що мовознавча думка, невпинно розвиваючись, незмінно зосереджена на мові як засобі пізнання світу та комунікації між людьми (с. 182).

Незамкненість структуралізму на формі мовних одиниць, неоднорідність цього наукового напрямку вчена далі доводить на прикладі аналізу ономасіологічної концепції словотвору М. Докуліла. У підвалинах цієї концепції лежать напрацювання Празького лінгвістичного гуртка, школи функціональної лінгвістики в рамках структурного напрямку. Розуміння мовних знаків як двобічних сутностей, а отже, увага до їхньої семантики проголошені як кредо цієї наукової школи в її програмних *Тезах*, підготовлених до I Міжнародного з'їзду славистів у Празі в 1929 р. (*Тезиси* 1967). М. Докуліл розвинув ці погляди у своїй концепції взаємодії ономасіологічної та словотвірної структури дериватів, запропонувавши три механізми словотвірної деривації як способу вербалізації поняттєвих структур: транспозицію, мутацію та модифікацію. Вагу цих механізмів проф. Вашакова обговорює у зіставленні явищ системної та емпіричної продуктивності дериватів.

Логічним підсумком викладу порушених проблем є накреслення перспектив вивчення когнітивних та комунікативних аспектів похідних слів, подане в завершальному розділі книги. Авторка обґрунтовує значення концептуального та методико-процедурного апарату когнітивістики та дискурсології для порівняльних досліджень словотвору слов'янських мов. Саме вивчення механізмів втілення певних поняттєвих структур у структури словотвірні, встановлення способів відображення в дериватах певних процесів пізнання світу, його сприйняття та оцінки, ролі словотвору в обміні інформацією між відправником та одержувачем, прагматичного потенціалу певних типів словотвірних структур може сприяти випрацюванню еталонів для порівняння словотвірних систем слов'янських мов, а також для з'ясування типології та характерології слов'янської деривації.

Книга професора Кристини Вашакової, неминуче стислий виклад проблематики, якої ми спробували подати шановним читачам, без сумніву, відкриває нові перспективи перед дослідниками польської і загалом слов'янської деривації. Вона не лише накреслює проблемне поле таких досліджень і його можливу фактичну основу, а й дає в руки дослідників концептуальний і процедурний апарат аналізу та інтерпретації когнітивних і комунікативних аспектів словотвірних дериватів, їхнього постання в мові як результатів процесів сприйняття та осмислення світу. Важливо, що ефективність і перспективність апарату сучасної когнітивної семантики та дискурсології у рецензованій праці продемонстровано на прикладі аналізу динаміки деривації у сучасній польській мові.

Література

Dokulil M., 1962, *Tvoření slov v češtině*. I: *Teorie odvozování slov*, Praha: Československá akademie věd.

- Puzynina J., 1967, *Pojęcie regularnej i nieregularnej konstrukcji morfemowej a fakty słowotwórcze*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, zesz. 25, s. 91–102.
- Waszakowa K., 2017, *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Тезисы 1967: Тезисы Пражского лингвистического кружка, [в:] Пражский лингвистический кружок : сборник статей, сост., ред., авт. предисл. Н.А. Кондрашов, Москва: Прогресс, с.17–41.

References

- Dokulil M., 1962, *Tvoření slov v češtině. I: Teorie odvozování slov*, Praha: Československá akademie věd.
- Puzynina J., 1967, *Pojęcie regularnej i nieregularnej konstrukcji morfemowej a fakty słowotwórcze*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, zesz. 25, s. 91–102.
- Тезисы 1967: Тезисы Пражского лингвистического кружка, [in:] Пражский лингвистический кружок : сборник статей, сост., ред., авт. предисл. Н.А. Кондрашов, Москва: Прогресс, pp. 17–41.
- Waszakowa K., 2017, *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Summary

Cognitive and communicative perspectives of Modern Polish derivation research

The author considers problems of the book by Krystyna Waszakowa on the cognitive and communicative aspects of the study of modern Polish word-formation. The researcher focuses her attention on the possibility of using the cognitive semantics model of Ronald Langacker and the cognitive-discourse model of Elena Kubryakova for the analysis of mechanisms of forming the semantics of word-formation derivatives. Perspectives of the cognitive-communicative approach to the study of modern Polish word-formation derivation Krystyna Waszakowa discusses in connection with the achievements of Slavic descriptive and structural derivatology.

Keywords: Polish language, word-formation, cognitive aspects of word-formation, communicative aspects of word-formation.